

Hız. Muhammed'in Kur'an Tarafından Eğitilmesi¹

Education of Prophet Muhammad by Qur'an

Serbülend Arpa²

Özet

Eğitim, insan hayatının en vazgeçilmez unsurlarındandır. İnsanın şekil aldığı bu süreç yine insanların bireysel ve toplumsal hayatlarındaki zihni değişimini ve gelişimini ifade eder. Ancak insanlar için model olan Hz. Peygamber'de, ilahi vahyin getirdiği sorumluluklar sebebiyle bu sürecin normalin biraz dışında seyrettiğini söyleyebiliriz. Bugün kutsal ve ilahi bir kaynak olduğu konusunda tarihsel dokümanların en fazla şahitlik yaptığı Kur'an, Hz. Muhammed'in ilahi vahiy tarafından nasıl eğitildiğinin ve bu eğitimde nelerin belirleyici olduğunun bilgisini içeren bir kitap olarak karşımızda durmaktadır. Vahyin başlangıcına bakıldığında daha ilk ayetlerden itibaren Kur'an'ın Hz. Peygamber'i eğittiği görülür. Zira Hz. Peygamber hiç beklemediği bir anda Cebrail ile karşılaşır. Gördüğü ve duyduğu şeyleri anlamlandırması zaman alır. Özellikle Mekki ayetlerde Hz. Peygamber'in peygamberliğinin öne çıkarılması onun eğitimdeki en önemli aşamalardan birini oluşturur. Hz. Peygamber'in bu eğitim esnasında pek çok sıkıntıları, üzüntüleri, korkuları ve ümitsizlikleri olmuştur. Zira bir taraftan peygamberlik görevini ifa ederken diğer taraftan da yaşadığı toplumun sorunlarıyla mücadele etmek durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed, Eğitim, Mekki Ayetler, Medeni Ayetler, Rab.

Abstract

Education is an indispensable part of life. As a process that shapes both human thought and lives, education is instrumental for bringing about intellectual change and transformation in society and among individuals. However, it is

¹ Bu makale Dr. Serbülend ARPA'nın "Kur'an'ın Hz. Peygamberi Eğitme Sürecinde Temel Belirleyenler" başlıklı basılmamış doktora tezinin 3. bölümünden üretilmiştir.

² Dr.

possible to say that the process of education for Prophet Muhammad, who is a model for all humanity, followed a slightly different path due to responsibilities he shouldered because of his divine revelations. The Qur'an, the holy book of Islam which many historical documents affirm to be a source of holy and divine truth, describes how Prophet Muhammad was educated by divine revelation, and highlights the principles that have been particularly important in his education. Upon looking at the start of revelation, from the very beginning of the first verses, it can be seen that the Qur'an educated Prophet Mahemmad. Prophet Muhammed came upon Gabrail unexpectedly. It took time for him to make sense of the things he had seen and heard. Especially in Meccan verses, highlighting the prophecy of Prophet Muhammad has formed one of the most important phases in his education. Prophet Muhammad experienced a lot of difficulties, worries, fears and despair during this period of study as he had to deal with the problems of the society he lived in whereas he carried out his prophecy duty.

Key Words: Muhammad, Education, Meccan Verses, Medinan Verses, The Lord.

Giriş

Eğitim ve öğretimin tarihi en az insanın tarihi kadar eskidir.³ İnsan hayatının en vazgeçilmez unsurlarından olan eğitim ve öğretimin temel dinamiği bilgidir. Bilgi sahibi olmak, özne-nesne ilişkisi içerisinde gerek "algılama/düşünme" işi olarak, gerekse "inanç sistemi" olarak insanın elinde değildir. Eğitim teorisyenleri eğitimi genel olarak "insanın kendisiyle şekil aldığı süreç", özel olarak da "kişide istenilen yönde zihni ve eylemsel değişiklikler meydana getirmek" olarak tanımlamaktadır.⁴ Konumuz gereği eğitim kavramının birinci tanımını referans olarak almak daha uygun düşmektedir. Hz. Muhammed hem vahiy öncesi hem de vahiy sonrası dönemde bireysel ve toplumsal hayatta zihnini belirli açılardan eğitmiş, karakteri sağlam ve toplum için örnek bir insan modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür bir örnek insan modeli Peygamberliğin getirdiği ve ilahi vahyin yüklediği sorumluluklar açısından doğal olarak farklılıklar arz etmiştir. Hz. Muhammed'in özellikle kendi

³ "Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti..." el-Bakara 2/31-34.

⁴ Benzer tanımlar için bkz. Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayınları, 1988, s. 10.

toplumuna sosyal alanda örnek bir insan olmasından, diğer insanlara dini problemlerin çözümünde rehber olmasından ve ilahi vahyin ışığında yeni birey anlayışını inşa etmesinden dolayı zihin yapısının, ilmi birikimin ve metodolojisinin ne olduğu önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konudaki ön düşüncemiz fikrî yapısı sağlam olmayan bir insanın diğer insanlara dini alanda sağlıklı bir rehberlik sunamayacağı yönündedir. Hz. Muhammed bir peygamber olduğu için onun bu konudaki yetkinliğini sorgulamak herhangi bir insanın benzer özelliklerini sorgulamaktan ayrılmaktadır. Çünkü bir alim veya filozofun kelâmî problemler açısından zihin yapısını; tahsil ettiği eğitimden, okuduğu kitaplardan ve etkilendiği düşünürlerden yola çıkarak, aynı şekilde ürettiği eserlerden yararlanarak tespit edebiliriz. Fakat diğer peygamberler gibi Hz. Muhammed hakkında uygulanacak bu metodolojinin bilimsel bir nitelik arz etmeyeceği ortadadır. Şu hâlde Hz. Muhammed'in anılan problemler açısından ilahi vahiy tarafından nasıl bir eğitime tabi tutulduğu seçeneği kalmaktadır. Çalışmamız özel konusu itibarıyla Hz. Muhammed'in vahiy sürecinde nasıl bir zihinsel eğitime tâbi tutulduğunu irdelemekle beraber, Kur'an'ın günümüze kadar gelen yegâne ilahi kelimeler olması hasebiyle ilahi vahiy süreci ile vahyin ilk muhatabı Hz. Peygamber'in nasıl eğitildiği konusunda da bize tespitler yapma imkânı verecektir. Şüphesiz bu eğitim kelâmî problemleri/konuları da kapsamaktadır.

Çalışmamızda kelâmî problemler olarak Allah'ın varlığı, birliği ile ilgili meseleler, Allah'ın sıfatları, Allah'ın bilgisi, vahyin tabiatı, melekler, mucize, Allah-insan ilişkisi, kader gibi konuları kastediyoruz. Bu noktada Kelam ilminin hicri I. asırda doğduğunu, çeşitli evrelerden geçerek bir süreç içerisinde farklı bir disiplin olarak şekillendiğini, içeriğinde ve alanında bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar ulaşan bir ilim olduğunu,⁵ bununla birlikte kelâmî problemlerin tarihinin insanlığın tarihiyle paralellik arz ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Burada hemen ifade edilmelidir ki kelâmî problemleri, sistematik bir tarzda ve felsefî boyutları ile bu alanlarının inceliklerine yönelik

⁵ Şaban Ali Düzgün v.dğr., *Sistemik Kelam*, Ed. Ahmet Akbulut, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 16.

olarak bilmek ve böylece kelâmî problemlere belirli bir teistik sistem içerisinde cevap vermekle, avamdan gelebilecek sorulara rehberlik etmek aynı şey değildir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in literatürde kelâm problemi olarak kendisine yöneltilen bazı soruları sükût hâlinde geçiştirmesi hem ilahi vahyin bu konudaki cevabını beklemesine hem de birinci şıkta tasvir ettiğimiz duruma uygunluk arz etmektedir. Çünkü o her şeyden önce inceliklerinin bilinmesi uzun yıllar alacak kelâmî ve felsefi problemleri çözecek bir tartışmacı, filozof ve âlim olmayıp, ilahi vahyi tebliğ ettiği topluma uyarıcı olan ve rehberlik eden bir peygamberdir.⁶ Burada Hz. Muhammed'in kendisine yöneltilen kelâmî problemleri sükûtla geçiştirmesinin sebebinin en azından bu kontekste uygun olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber görev açısından da kelâmî problemlere bu şekilde yaklaşmış olabilir. Bu noktada Hz. Peygamber'in yukarıda zikrettiğimiz alanlar açısından vahiy tarafından, hem zihni hem de dini bir anlayış çerçevesinde eğitildiğini söyleyebiliriz.

Kanaatimiz odur ki vahiy kaynağından yoksun bir insan, daha soruları kelâm problemleri olarak tasnif edilen konuların ancak Tanrı ve ahiret ile ilgili olan bölümlerine yoğunlaşabilmekte, vahiy sürecinde gelişim gösteren bu konuları sistematik bir şekilde ele alamamaktadır. Bu nedenle bu problem alanlarından ancak bazıları, vahiy ürünüyle karşılaşmadan insan zihninin uğraştığı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Acaba herhangi bir vahiy sürecine maruz kalmadan bir insan kendi zihin dünyasını, din dilini ve bilgi dağarcığını bu problem alanları açısından eğitebilir mi? Kanaatimiz, bu soruya olumlu yönde cevap vermek yönündedir. Çünkü insan ontik özellikleri ve nitelikleri nedeniyle çevresinden, tabiattan, kendi varlığından ve tefekkür etme özelliğinden dolayı bu problemlere yönelik olarak şöyle veya böyle zihni bir gelişim gösterebilmekte ve kendine has bir kavramsal çerçeve ve anlam dünyası inşa edebilmektedir. Hz. Muhammed'in hayatının bütünselliğini göz önüne aldığımızda vahiy öncesi dönemi bu çerçeve dâhilinde bir okumaya tabi tutmak doğru olur. Biz bu çalışmada vahiy sürecinde bu eğitimin nasıl yapıldığını ve Hz. Peygamber'in ilk ayetler, Mekke ve Medine dönemindeki toplumsal sorunlar, teolojik problemler ve bireysel

⁶ el-Bakara 2/119; el-İsra 17/105; el-Furkan 25/56; eş-Şuara 26/115; el-Ankebut 29/50; Sebe 34/28; el-Fâtır 35/23-24; el-Fetih 48/8, en-Naziat 79/45.

yaşantısı açısından Kur'anla nasıl etkileşimde bulunduğunu bazı ayetleri örnek vererek incelemeye çalışacağız. Vahiy öncesi dönemin araştırılmasını başka çalışmalara bırakıyoruz.

Vahyin Başlangıcı / İlk Ayetler ve Hz. Muhammed'in Eğitilmesi

Hz. Peygamber'e ilk ayetlerin nazil olmaya başlamasıyla⁷ birlikte onun eğitimi ile ilgili konu başlıkları da belirginleşmeye başlar. Mekki surelerin karakteristik özelliklerini de taşıyan bu ayetlerde rab,⁸ eğitim-öğretim,⁹ ahlak,¹⁰ yaratılış,¹¹ inanç,¹² peygamberlik,¹³ davet,¹⁴ kulluk,¹⁵ sabır¹⁶ ve azap¹⁷ gibi konulara vurgu yapılır. Hz. Peygamber'in eğitimi ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan bu konulara/kavramlara ilk nazil olan ayetlerde yer verilmesi dikkat çekicidir. Zira bu ayetlerin ilk ve öncelikli muhatabı Hz. Peygamber'dir.

Hz. Peygamber 40 yaşındayken Nur dağındaki Hira Mağarası'na gittiği bir Ramazan günü Cebrail gelmiş ve ona Alak Suresinin ilk aye-

⁷ Sebeb-i nüzul açısından değerlendirildiğinde Mekke dönemi olaylarının Medine dönemi olaylarına nazaran detaylardan yoksun olması farklı rivayetler ve yorumlar yapılmasına sebep olmuştur. Sözelimi ilk nazil olan on sure hususunda İbn-i Abbas'a atfen sıralama şu şekildedir: 1. el-Alak, 2. el-Kalem, 3. el-Müzzemmil, 4. el-Müddessir, 5. el-Mesed, 6. et-Tekvir, 7. el-A'lâ, 8. el-Leyl, 9. ed-Duhâ, 10. el-İnşirâh; Suyutî'nin naklettiğine göre: 1. el-Alak, 2. el-Kalem, 3. el-Müzzemmil, 4. el-Müddessir, 5. el-Mesed, 6. et-Tekvir, 7. el-A'lâ, 8. el-Leyl, 9. el-Fecr, 10. ed-Duha; İbn Nedim'in naklettiğine göre: 1. el-Alak, 2. el-Kalem, 3. el-Müzzemmil, 4. el-Müddessir, 5. Leheb (el-Mesed), 6. et-Tekvir, 7. el-A'lâ, 8. el-İnşirah, 9. el-Asr, 10. el-Fecr; Farklı rivayetler ve kronoloji için bkz. Ömer Özsoy & İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an, Sistematik Kur'an Fihristi*, Ankara: Fecr Yayınları, 2004, s. 827-833; Mustafa Ünver, *Tefsir Usulünde Mekki-Medenî İlmî*, Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 112-118. Bazergan bu kronolojiyi daha detaylı yapar. Bazergan'a göre vahyin ilk yılında nazil olan ayetler şöyle sıralanmaktadır: 1. el-Alak (1-5), 2. el-Müddessir (1-7), 3. el-Asr (1-2), 4. ez-Zariyat (1-6), 5. et-Tekasür (1-2), 6. et-Tür (1-8), 7. el-İhlas (Tümü), 8. el-Gâşiye (1-5, 8-16), 9. et-Târık (11-17), 10. el-İnfitar (1-5), 11. eş-Şems (1-10), 12. el-Kevser (Tümü), 13. el-A'lâ (1-6, 8-9), 14. el-Burûc (1-7, 12-22), 15. et-Tekvir (Tümü); Mehdi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci (Sev-i Tahavvül-i Kur'an)*, çev. Yasin Demirkıran - Muhammed Fezullah, Ankara: Fecr Yayınları, 1998, s. 104-113, 116-121, 129-135; krş. Özsoy & Güler, *Konularına Göre Kur'an, Sistematik Kur'an Fihristi*, s. 831.

⁸ el-Alak 96/1, 3; el-Müddessir 74/7; el-A'lâ 87/1.

⁹ el-Alak 96/4, 5; el-Burûc 85/17-22; el-A'lâ 87/2-6; el-Kevser 108/1.

¹⁰ el-Müddessir 74/6; et-Tekasür 102/2.

¹¹ el-Burûc 85/13; el-A'lâ 87/2; eş-Şems 91/1-8; el-Alak 96/1, 2.

¹² ez-Zariyat 51/6; el-Müddessir 74/5; et-Tekvir 81/19-27; el-İnfitar 82/1-5; el-Burûc 85/1-3, 14-16; et-Târık 86/11-16; el-Gâşiye 88/1-5, 8-16; eş-Şems 91/9; el-Alak 96/3; el-İhlâs 112/1-4.

¹³ et-Tekvir 81/19-27.

¹⁴ el-Müddessir 74/2; et-Târık 86/17; el-A'lâ 87/9; el-Alak 96/1, 3.

¹⁵ el-Müddessir 74/2; el-A'lâ 87/1; el-Kevser 108/2.

¹⁶ el-Müddessir 74/2, 7.

¹⁷ ez-Zariyat 51/6; et-Tür 52/7; el-Burûc 85/4; el-Gâşiye 88/1-5; eş-Şems 91/10.

tinde olan “oku” emrini getirmiştir. Hz. Peygamber bu emir karşısında hem korkmuş hem de şaşırmıştır.¹⁸ İbn İshak’a göre Hz. Peygamber bunun üzerine Cebrail’e sadece “ne okuyayım?”¹⁹ sorusunu sormuştur.²⁰ Cebrail üç kere “oku” dedikten sonra Alak Suresi’nin ilk 5 ayeti nazil olmuştur.²¹

Alak Suresi’nin ilk ayetini incelediğimizde “oku”, “isim”, “Rab” ve “yaratma” kelimelerine/kavramlarına vurgu yapıldığını görürüz. Râzî bu dört kelimenin üzerinde ayrıntılı olarak durur. Öncelikle, “أقرأ” emrinin, “Rabb’inin ismini an, zikret” manasında değil “Kur’ân’ı oku” anlamına geldiğini ifade eder. Buna delil olarak iki ayeti²² zikreder.²³ Râzî’ye göre, Allah’ın ilk ayetlerde zat ismini (Allah) kullanmayıp “Rab” sıfatını kullanmasının da bir anlamı vardır. "Rab" fiilî sıfatlardan, "Allah" ise, zatî isimlerdendir. Allah, “fiilî sıfatıyla” ibadeti ve zatî sıfatlarını tanımayı emretmiştir. Hâlbuki “zat ismi (Allah ismi)”, herhangi bir şeyi gerektirmez. Kulluğu gerektiren şey, fiili sıfatlardır. Böylece “Rab” ismi, itaate daha fazla teşvikkâr olmuş olur. Ayrıca bu sûre, Hz. Peygamber’in korktuğu dönemde kendisine nazil olan ilk sûrelerdendir. Bu korkunun zail olması için ona yumuşak ifade ile hitap edilmiş ve adeta “O, seni eğitendir. Yavaş yavaş kemale erdiredir.” demek istemiştir.²⁴

Ayrıca Râzî “حَلَقَ” fiili ile “eğitim” arasında da bir ilişki kurar ve şu ifadeleri kullanır;

“Kul, âdeta "Senin, benim Rabb'im oluşunun delili nedir?" der. Cenâb-ı Hak da şöyle cevap verir; "Sen, zatınla, sıfatlarınla yoktun. Daha sonra mevcut olup var oldun. Hem zatın hem de sıfatların hususunda

¹⁸ İbn Hişâm İbn İshak’tan rivayet etmiştir. Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik ibn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, haz: Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990, c.1, s. 273; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târih-i Taberî*, haz: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır: Dâru'l-Maârif, 1969, c. 2, s. 298; Karen Armstrong, *Hz Muhammed, İslam Peygamberinin Biyografisi*, çev. Selim Yeniçeri, İstanbul: Koridor Yayınları, 2005, s. 114; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005, s. 81.

¹⁹ “أقرأ” cümlesi “ne okuyayım?” şeklinde anlaşılabilirdiği gibi “ben okumam/okuma bilmem” şeklinde de anlaşılabilir.

²⁰ Taberî’ye göre ilk ayetlerin öncesinde Cebrail şunları söylemiştir: “Ya Muhammed, ben Cebrailim, sen de Allah’ın rasulüsün.” Bkz. Taberî, *Târih-i Taberî*, c. 2, s. 298; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, c. 1, s. 267.

²¹ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, c.1, s. 267.

²² Kıyame 75/18; el-İsrâ 17/106.

²³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb: et-Tefsiru'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981, c. 23, s. 13.

²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.23, s. 14.

senin bir yaratınının bulunması gerekir. Bu yaratma ve var etme ise "terbiye"dir. Böylece bu, benim senin Rabb'in olduğuma; senin de benim "merbubum" olduğuna delalet eder."²⁵

Görülen o ki Râzî, ilk ayette yer alan bütün kelimeleri eğitim/öğretimle açıklamakta ve söz konusu eğitimi özelde Hz. Peygamber'le ilişkilendirmektedir. Onun eğitimimin başına ilk vahiy tecrübesini, bu tecrübenin başına da "Rab" sıfatını koymaktadır. Biz burada bu iki unsurun önemine binaen "Rab" kavramını biraz daha açmak istiyoruz.

Rab kelimesi Arapça "r-b-b" kökünden gelir ve malik, efendi,²⁶ yaratıcı, sahip, tamamlayıcı, tedricen inşa etmek, besyeliip büyütmek, yetiştirmek, bir şeyi ıslah etmek ve o şeyin üzerinde kaim olmak anlamlarına gelir.²⁷ Ayrıca bu kelime; nimet verme, hazırlama, sorumluluğunu yüklenme, görüp gözetme, kefil olma, toplama, yığma, üstünlük, sözünü geçirme, efendilik, başkanlık, istediğini yapabilme, yaratma, yağmur indirip rızık verme anlamlarını ihtiva eder.²⁸

Elmalılı'ya göre "Rab"; aslında terbiye mânâsına gelen bir masdar olduğu hâlde mübalağa maksadıyla terbiye edene isim olarak verilmiştir. Masdarına da "rübübiyet" denilmiştir.²⁹ İşte bu mübalağa mânâsından dolayı Rab; yalnız "terbiye eden" ile eş anlamlı değil, zorla ele ge-

²⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 23, s. 14.

²⁶ Halil Hacımuftuoğlu, bazı kaynaklarda ifade edilen meşhur anlamın aksine Kur'an'daki "rabb" sıfatının (ünvanının) anlamının "eğitici/ terbiyeci (murabbî)" değil, "sahip (mâlik)" olduğunu buna bağlı olarak ikinci anlamı ise "efendi (İng. lord)" olduğunu ifade eder. Zira "Rabb" kelimesinin kök harflerinin (râ'-bâ'-bâ') ve mürebbi kelimesinin kök harflerinin (râ'-bâ'-vâv) olduğunu ve bu iki kelimenin birbirine dönüşmesinin mümkün olmadığını, netice olarak 'rabb' ve 'murabbî' kelimelerinin hem kelime kökü ve hem de anlam bakımından farklı olduğunu vurgular. Bkz. Halil Hacımuftuoğlu, "Kur'an'da ve Hadislerde 'Rabb' Sıfatının ve 'Rukû' ile 'Secde' Fiillerinin Tahsisi", *Bilimname*, 24, 2013, s. 105-106.

²⁷ Halil b. Ahmed Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn Müretteben ala Hurûfi'l-Mu'cem*, haz. Abdülhamid Hendâvî, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, c. 2, s. 87; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, haz. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979, c. 2, s. 381; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, haz. Safvan Adnan Davudî, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2009, s. 336; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1990, c. 17, s. 1546; Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşât-u Istilahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Lübnan: Mektebet-ü Lübnân, 1996, c. 1, s. 740; Murtezâ el-Huseyn Zebîdî, *Tacu'l Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, haz. Abdussettar Ahmed Ferec, Kuveyt: Matbaatu Hükümeti'l-Kuveyt, 1965, c. 2, s. 459.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, c. 17, s. 1546-1548.

²⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s.nşr.: İsmail Karaçam v.dğr., İstanbul: Azim Yayınları, 1992, c. 1, s. 76-77.

çirme, üstün gelme, ihsan, idaresi altına alma ve tasarruf etme, öğretme ve yol gösterme, teklif, emir ve yasak, teşvik, korkutma, gönlünü alma, azarlama gibi terbiye için gerekli olan bütün şeylere sahip, kuvvetli, mükemmel ve kusursuz olan bir “terbiye edici” anlamına gelir. Bundan dolayı sahip ve malik manasına da gelir.³⁰ Terbiye bir şeyi basamak basamak, yavaş yavaş olgunluğuna ulaştırmaktır ki bunun alâmeti, seçme ve olgunlaşmadır. Âlemlerin her kısmında ise terbiye ve olgunlaşma kanunlarının hareketi her an ve her saniye görünür. Bundan dolayı böyle sonsuz bir gücün Allah'a ait olduğu, dünya işlerinde şeksiz ve şüphesiz olarak görünmektedir.³¹

İsfehâni “rabbâniyyûn”³² kavramını açıklarken iki anlamı zikreder; Birincisi; “ilmi terbiye edip geliştiren kişi”, ikincisi; “kendini ilimle terbiye edip geliştiren kişi” dir. Bu iki anlam birbirine bağlı ve mütela-zımdır. Çünkü Rabbani olan kişi, nefsinin bilgi ile terbiye ederek geliştirdiği için ilmi, ilmi geliştirdiği için de kendini geliştirmiş olur.³³

Râzî pek çok kişinin rabbâniyyûn kavramı hakkındaki görüşlerini nakletmektedir:

Sîbeveyhi (ö. 180/796); “Allah'ı bilmek ve O'na devamlı itaat etmek”, Müberred (ö. 286/900); “insanlara ilim öğretip, onları eğiten ve onların durumlarıyla ilgilenen kimse”, Ebu Zeyd (ö. 215/830), “insanları eğitip yetiştiren”, Ebû Ubeyde (ö. 209/824 [?]); “öğrenen, öğrendiği ile amel eden, hayır yollarını başkalarına öğretmekle meşgul olan” anlamlarını verirler.³⁴

Bütün bu görüşlerle İsfehâni'nin görüşünü bir araya getirirsek, bir eğitim ve öğretim faaliyetinin üzerinde durulduğunu görürüz. İsfehâni, kendini yetiştirme anlamında psikolojik tarafını vurgularken, diğerleri

³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 76.

³¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 77.

³² Baki Adam, "Rabbani" teriminin İbranice'deki "Rav"ın (efendi, üstad) Aramca karşılığı olan "Rabban" kelimesinden türetilmiş bir isim olduğunu ifade eder ve "rabbilere ait olan" manasını verir. "Rabbî" kelimesinin de aynı kökten geldiğini ve "efendim, üstadım" anlamlarına geldiğini aktarır. Ayrıca rabbani kelimesini iki anlamda kullanır. Birincisi, lügat anlamıdır. Yahudilikteki Ortodoks anlayışı benimseyen dinî mezhebi kast ederek tanımladığı ikincisi anlamı ise "geleneği kabul eden, öncekilerin mirasına bağlı olan" anlamındadır. Bkz. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara: Seba Yayınları, 1997, s. 3, 8.

³³ İsfehâni, *Müfredât*, s. 337.

³⁴ Fahrredin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 8, s. 122-23.

bu kavrama bilginin bu içselleşmiş hâlimden daha çok birinden öğrenme, birine öğretme ve birine itaat etme gibi daha ziyade sosyal içerikli anlamlar yüklemiştir.³⁵ Aslında hepsinin ortak noktası olan “terbiye” yani öğrenmek, öğretmek, geliştirmek manalarında “eğitim”dir.

Rab, Allah'ın isimlerindedir. Allah adından sonra en çok kullanılan isimdir. İlk nâzil olan 30 surede “Rab” ismi 80 kez geçtiği hâlde, “Allah” isminin sadece 20 kez geçmesi dikkat çekicidir. Allah'ın peygamberleri, peygamberin de insanları eğitmesindeki model “Rab” isimidir. Allah, yeryüzünün, gökyüzünün ve ikisi arasında bulunanların Rabb'idir.³⁶ Âlemlerin Rabb'i olması, yaratmadaki kudret ve usulünü de yavaş yavaş geliştirerek mükemmelliğe ulaştırma manası da dâhil olmak üzere, gerçek terbiye edici, eğitici ve öğretici olduğu anlamına gelir.³⁷ Bu anlamda *rab* kelimesi Kur'an'da ana-babaya da nispet edilmiştir.³⁸

Mevdûdî, sözlük ve terim anlamların bir kısmını saydıktan sonra bu kelimenin zikredilen manaları kapsayan “terbiye” anlamına geldiğini ifade eder.³⁹ Kur'an'da 968 yerde geçen⁴⁰ bu kelimenin kullanım yerleri arasında; “mürebbi, gereksinimleri karşılayan, terbiye veren ve yetiştiren”⁴¹ anlamlarının olduğunu da söyler.⁴²

İlk nazil olan ayette *Rab* vurgusunun *yaratmadan* önce zikredilmesi manidardır.⁴³ Bakara 30. ayette *Rab* kelimesinden sonra meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağını söylemesi, *Rab* kavramının *yaratıcılıkla* içi içe bir kavram olduğu fikrine bizi götürür. Yine A'raf 172. ayetinde *misak alma* olarak ifade edilen durum, *Rab* kavramıyla beraber zikredilir. Bu anlamda Kur'an, âlemin ve yaratmanın başında *Rab* kavramını

³⁵ Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2001, “Rabb” md.

³⁶ Sâd 38/66.

³⁷ Yusuf Açıkel, “Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir” Hadis mi, Kelam-ı Kibar mı?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 1998, s. 190.

³⁸ el-İsrâ 17/24.

³⁹ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, çev. Osman Cilacı - İ. Kaya, İstanbul: 1987, s. 35-88.

⁴⁰ Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kurâni'l-Kerim*, Beyrut: Dar-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, trs, s. 285-299.

⁴¹ Yûsuf 12/23.

⁴² Mevdûdî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, s. 35-37.

⁴³ *Yaratıcı ve Rab* kelimelerinin bir arada kullanıldığı ayetler için bkz. el-Bakara 2/21; A'râf 7/54.

zikrettiği gibi sonunda da bu kavramı zikreder. Çünkü dönüş de Rabbe olacaktır.⁴⁴

Allah'ın kendisini *Rab* olarak Hz. Peygamber'e tanıtması, onda var olan "âlemin bir yaratıcısı var" fikrinin⁴⁵ şekillendirilmesinde büyük rol oynar. Zira *Rab* onu eğitecek ve başıboş bırakmayacaktır. Çünkü Allah Âlemin Rabb'i ve yaratıcısıdır.⁴⁶ İnsanı "alak"tan yaratmıştır. İnsana kalem ile bilmediğini öğreten ve böylece ikramda bulunandır.⁴⁷

Kur'an, geniş anlamda bir terbiye (eğitim) kitabıdır. Allah da bu terbiye faaliyetinin başındadır. Allah'ın *Rablığı*nın bu kadar çok vurgulanmasının sebebinin, bütün alemlerin sahibinin, malikinin, yöneteninin, bakıp gözetenenin, koruyup ihtiyaçlarını gidereninin, bu cümleden olarak, "eğiteninin" Allah olduğu ve bunu yapabilecek başka bir varlık olamayacağı fikrini en baştan itibaren insanların ilah algısına yerleştirmek⁴⁸ amacına matuf olduğu kanaatine sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Elbette bu vurgunun içinde yaratılmışların ihtiyacı olan şeyleri onlara karşılıksız vermek de vardır.⁴⁹

Diğer taraftan *rab* kavramının insanlara ve yaratılmış olan bütün varlıklara matuf olarak kullanılması bir evrensellik fikrini de beraberinde getirmelidir. Kur'an'ın, bütün evrenin Rabb'inin Allah olduğunu vurgulaması, evrendeki konumu ne olursa olsun özelde insanın, genelde bütün varlıkların âlemi kuşatan bir eğiticiye muhtaç oldukları anlamına gelir. Bu anlamda rabbaniyet ortak dil ve ortak eylemin diğer bir adıdır.

İlk nazil olan Alak Suresi'nde geçen *Rab* kavramının, eğitimle ilişkili bir kavram olduğu sonucuna varıyoruz. Kur'an'ın tamamına baktığımızda bu eğitim faaliyetini sürdürürken özelde Hz. Peygamber'i eğittiğini, böylece *Rab* kavramına sıklıkla yer verdiğini görmekteyiz. Şu ayetler Hz. Peygamber'in eğitimindeki *Rab* kavramının önemini ortaya koymasından örneğin olarak verilebilir;

⁴⁴ el-En'âm 6/164.

⁴⁵ ez-Zuhruf 43/9.

⁴⁶ el-Fâtiha 1/2; el-Bakara 2/22, 126, 131; Âl-i İmran 3/37; el-En'âm 6/164; Yûnus 10/31-32; Yûsuf 12/100; İbrâhîm 14/37; en-Nahl 16/53-54; el-İsrâ' 17/30, 66; Tâhâ 20/49-50; eş-Şuarâ 26/77-83.

⁴⁷ el-Alak 96/1-5.

⁴⁸ el-Mü'min 40/62, 64; Fussilet 41/30.

⁴⁹ Hüseyin Kerim Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000, s. 511.

“Gerçek yönetici olan Allah, yücedir. Sana O'nun vahyi tamamlanmazdan önce Kur'an'ı (okumakta) acele etme ve ‘Rabb'im, benim ilmimi artır’ de.”⁵⁰

“Rabb'im, bana hikmet ver ve beni sâlihler (iyiler) zümresine kat.”⁵¹

Görüldüğü gibi bu ayetler Kur'an'ın Hz. Peygamber'i eğitmesinde önemli bir yeri olan *Rab* kavramına vurgu yapmakta, Allah'ın eğitici, Hz. Peygamber'in de eğitilen olduğunu bize göstermektedir. O hâlde Hz. Peygamber'in, ilk ayetlerle birlikte, Kur'an'ın eğitimine tabi tutulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Şüphesiz ki bu eğitim süreci 23 yılı kapsayacak ve tedrici olarak Kur'an Hz. Peygamber'i eğitecektir.

Bıraktığımız yere dönecek olursak, Hz. Peygamber'in Hira mağarasındaki ilk vahiy tecrübesi Allah'ın terbiye etmesi esasına dayanır. Bu süreç, elbette Hz. Peygamber için çok sıkıntılı olmuş ve pek çok zorlukları beraberinde getirmiştir. Hz. Peygamber'de büyük şaşkınlıkların meydana gelmesine sebep olmuştur. Henüz ilk vahiy gelmeden bile Hz. Peygamber, gördüğü belirtilere ve işittiği birtakım seslere binaen Hz. Hatice'ye “mecnun olacağımdan korkuyorum” dediği rivayet edilmiştir.⁵² Daha sonra Hira mağarasında hiç beklemediği bir durumla karşılaşmıştır.⁵³ Önceden görmediği ve tanımadığı biri kendisine bazı şeyler söylemiştir.⁵⁴

Hz. Peygamber bu hadiseden sonra titreyerek dağdan inmiş, evine gidene kadar kendi kendine bu ayetleri titreyerek okuyup durmuştur.⁵⁵ Hz. Peygamber'in derin bir uykuya daldığı, uyanınca başından geçenleri eşine anlattığı⁵⁶ ve “kendimden korktum” dediği ifade edilir. Buna mu-

⁵⁰ Tâhâ 20/114.

⁵¹ eş-Şuarâ 26/83.

⁵² Taberî, *Târih-i Taberî*, c. 2, s. 301.

⁵³ el-Kasas 28/86.

⁵⁴ Kur'an'da Hz. Peygamber'e verilen risalet görevinin nasıl başladığı konusunda ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Hadislerde ve tarih kitaplarında ise vahyin doğru rüyalarla başladığı bilgisi yer alır. Peygamberliğin ilk belirtileri gibi kabul edilen ve altı ay süren bu rüyaları gördüğü süre zarfında Hz. Muhammed, yalnız kalmayı tercih eder ve Hira'da tefekküre dalar. Bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 82; Ahmet Akbulut, rüyanın tek başına vahyin geliş yollarından biri olamayacağını ifade eder. Akbulut'a göre Yahudilikte rüya bir vahiy şekli olsa da İslam'da böyle bir vahiy şekli yoktur. Bkz. Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara: Birleşik Kitabevi, 1992, s. 44-51.

⁵⁵ Taberî, *Târih-i Taberî*, c. 3, s. 67.

⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, c. 1, s. 269.

kabil Hatice onu sakinleştirici şu sözleri söylemiştir: “Korkma, Allah’a yemin ederim ki, O hiç bir zaman seni utandırmaz. Bu milletin peygamberi olacağını umuyorum. Sen akraba hakkına riayet edersin, doğru konuşursun, âciz olanların işini yüklenirsin. Fakiri doyurur, misafiri ağırlar, halka yardım edersin”.⁵⁷

Bir gün⁵⁸ Hira mağarasından evine gelirken Cebrâil’i ilk gördüğü heybetli hâliyle tekrar görmüştür. Daha önceki gibi korku ve heyecana kapılarak derhal evine koşmuş ve yatağına girmiştir. Fakat melek evde bir kez daha karşısına çıkmış, Müddessir Suresi’nin ilk ayetlerini ona iletmiştir.

“Ey örtünen adam, kalk ve (insanları) uyar. Rabb’ini büyük tanı. El-biseni tertemiz tut. Kötü şeylerden uzak dur. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabb’inin rızasına sabır göster.”⁵⁹

Bu ayetler Hz. Peygamber’e peygamberlik görevinin verildiğine; bundan böyle Allah’ın kendisine vahyettiklerini insanlara tebliğ edip öğreteceğine; onları Allah’ın yoluna davet edeceğine; itaat edenleri dünya ve âhret mutluluğu ile müjdeleyip, yüz çevirenleri cehennem azabıyla korkutacağına işaret etmektedir.⁶⁰

Râzî, "müddessir" kelimesinin aslının "mütedessir" olduğunu ve bunun anlamının da; “uyumak veya ısınmak için elbisesine iyice bürünen” olduğunu ifade ettikten sonra bu bürünmeye zahiri ve mecazî anlamlar verilebileceğini ifade eder.⁶¹ Hz. Peygamber’in bu “bürünme” hâlimden başka bir hâle geçmesini gerektiren “kalk ve uyar”⁶² mealindeki ayet nazil olmuştur.

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, c. 1, s. 269; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 82.

⁵⁸ Taberî, Hz. Hatice’nin Varaka ile konuşmasından hemen sonra bu hadiselerin cereyan ettiğini aktarır. Ancak ilk vahiyden sonra aradan bir zamanın (Fetretü’l-Vahiy) geçip geçmediği hususunda ihtilaflar vardır. Bazı tarihçiler fetret devrinin varlığından bahsederken (-ki bu zaman dilimi birkaç günden üç yıla kadar değişir), bazıları Müddessir Suresi’nin ilk ayetlerinin Hz. Peygamber’in henüz ilk vahyin korku ve endişesi geçmeden ve Hz. Hatice’nin örttüğü örtü üzerinde varken geldiğini aktarır. Bkz. Taberî, *Târih-i Taberî*, c. 3, s. 69; Ayrıca bkz. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 85.

⁵⁹ el-Müddessir 74/1-7.

⁶⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 85.

⁶¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. 22, s. 237-239.

⁶² el-Müddessir 74/2.

Râzi, bu ayetin iki anlama gelebileceğini birincisinin "yatağından kalk, uykudan uyan" manasında, ikincisinin "karar vermiş ve bu işe azmetmiş olarak kalk, işe koyul" manasında olabileceğini ifade eder.⁶³

Müddessir Suresi'nin ilk ayetleri Hz. Peygamber'i eğitirken "üzerindeki maddi manevi tüm örtüleri kaldırması, fiili olarak harekete geçmesi ve uyarmaya başlaması, *Rabb'i* yüceltmeyi asla ihmal etmemesi, dini tebliğ için insanların arasında bulunacağından imajını yenileyip maddi temizliğe riayet etmesi, bunun yanında kalbini kötü vasıflardan ve niteliklerden temizlemesi, yaptığı iyilikleri başa kakmaması ve sabretmesi" gibi temel ilkeleri getirdiği söylenebilir.

İlk nazil olan Alak Suresi'nin beş ayetinde Hz. Peygamber'e tebliğ görevinin verilmemesi dikkatlerden kaçmamalıdır. Müddessir Suresi'nin ilk ayetleri ile beraber Hz. Peygamber'in *uyarıcılıkla (inzar)* görevlendirildiğini görmekteyiz. Bu önemlidir. Çünkü artık Hz. Peygamber'in gördükleri ve bildikleri yalnızca kendisiyle ilgili bir durum olmakla kalmayacak, aynı zamanda tüm insanları ilgilendirecek evrensel bir nitelik arz edecektir. Şüphesiz bu görev ona ayrıca sorumluluklar yükleyecektir. Hz. Peygamber'in kime ne diyeceğini, uyarmaya nereden başlayacağını bilmemesi, endişelenmesine ve korkmasına sebep olan diğer bir faktördür. Bu anlamda Allah'ın Hz. Peygamber'i bir nevi yönlendirmesi, onu yalnız bırakmaması ve karşılaşacağı problemler karşısında nasıl davranacağı hususunda ona yol göstermesi gayet doğaldır. Kur'an'ın Hz. Peygamber'i eğitmesi olarak ifade ettiğimiz bu durum ilk vahiyle birlikte belirginleşmeye başlamakta ve özellikle Mekke dönemi gibi inanç bakımından farklılık arzeden bir bölgede kendisini daha yoğun hissettirmektedir. Hiç kimse Hz. Peygamber'in vahiy öncesi dönemde içinde bulunduğu sorgulama merkezli durumun vahyin hemen başlangıcında çözüldüğünü iddia edemez. Zira böyle bir sistematığın oturması yıllar alacak ve Hz. Peygamber, vahiyle birlikte zihni ve fikri beraklığa peyderpey ulaşacaktır.

Hz. Peygamber'in bir insan olduğunun unutulmaması gerekir. Bu yüzden onu, karşısına çıkan sorunları hemen çözen biri olarak düşünmek yerine, kendi insani ve teolojik sorgulamalarıyla mücadele eden,

⁶³ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 22, s. 239-40.

aynı zamanda karşılaştığı toplumsal sorunlarla ilgilenip çözüm arayan biri olarak düşünmek daha yerinde olur. Kur'an'ın nüzul sürecini ve bu sürece bağlı olarak onun sahip olduğu yeni bilgileri göz ardı ederek Hz. Peygamber'e ve onun ifa ettiği peygamberlik müessesesine bakılması kanaatimizce doğru değildir. Zira bu süreç Hz. Peygamber'in eğitimini de kapsamaktadır. Ravi zincirindeki tüm sıhhat olasılıklarını bir kenara bırakırsak onun miras olarak bıraktığı söz, fiil ve takrirlerini bu çerçevede yeniden bir okumaya tabi tutmak daha isabetli olacaktır.

Şu hususu da vurgulamak gerekir ki Allah'ın bir taraftan Hz. Peygamber'den istediği elçilik görevi zor bir görevdir. Böyle büyük bir amaç matuf olarak Hz. Peygamber'in görevlendirilmesi diğer taraftan insanlara model olması şüphesiz bazı tereddütleri aşması için vahyin yardımına ihtiyacı olması anlamına gelmektedir. Çünkü vahyiden başka kendisine ışık tutacak güvenilir bir kaynak yoktur. Bu güvenilir kaynak eşliğinde Hz. Peygamber Mekke toplumunun teolojik ve toplumsal sorunlarıyla mücadele etmeye başlayacaktır.

Hız. Muhammed'in Teolojik ve Toplumsal Sorunlarla Mücadele Açısından Mekki Ayetlerle Eğitimi

Hız. Peygamber'in Kur'an'la eğitiminin en önemli dönemi, vahyin gelişiyile beraber yaşadığı çevrenin baskılarından oluşan sıkıntılarla uğraştığı ve karşılaştığı teolojik, toplumsal soru ve sorunlarla mücadele ettiği Mekke dönemidir. Hız. Peygamber'in bu mücadele safhasındaki başarısı Kur'an'ın nazil olma süreciyle paralellik arz eder. Hız. Peygamber'in önünde bir taraftan toplumun dinî algılayışını, sosyal yaşantısını ve ahlakını kökten değiştiremeyecek kadar az vahiy, diğer taraftan, toplumsal baskı ve psikolojik yıpratmalarla birlikte yerleşik olan ve mücadele etmesi gereken inanç sistemleri vardı. Hız. Peygamber'in içinde bulunduğu korku ve endişenin Kur'an tarafından zaman zaman onu teskin edici ve ona güven verici bir mahiyette olması, onun yaşadığı dönemin zorluklarını ifade etmesi açısından önemlidir.

Hız. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumun dini yapısını bilmemiz, onun nasıl bir eğitime tabi tutulduğunu tespit etmemiz açısından önem arz etmektedir. Zira Kur'an'ın nüzul sürecindeki interaktif yapısını göz ardı edemeyiz. Bu yapı toplumun yapısıyla doğru orantılı ve vahyin

anlaşılmasında önemli bir unsur olacaktır. Şüphesiz burada her ayet için bir sebab-i nüzul bulma arayışı makul olmayacaktır. Ancak bazı ayetlerin o günkü toplumla ve Hz. Peygamber'le doğrudan ilişkili olduğu gerçeği yadsınamaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen şunu ifade etmeliyiz ki Kur'an, bir tarih kitabı ya da siyer kitabı değildir. Tarihi ve sosyal olaylara, o günkü toplumun dinî ve kültürel yaşam tarzı hakkında tafsili bilgilere ulaşmada Kur'an'ın yeterli tarihî bilgiler içermediği ortadadır. Ancak bu bilgiler tamamıyla yok da değildir. Zira Kur'an, o günkü toplumun dini ve sosyal yaşantısı hakkında bilgiler içeren yegâne güvenilir kaynaktır. Sözünu ettiğimiz bu durum Hz. Peygamber'in teolojik gelişimini tespit etmemizde de bizlere önemli veriler vermektedir. Bu anlamda Kur'an'dan yapılacak her türlü çıkarımların azamî isabetli olması, özellikle Kur'an kronolojisi ve siyer konusunda yapılacak kapsamlı araştırmalarla mümkün olacaktır. Tarihi olayların tespitindeki bir kısım belirsiz ve tartışmaya açık durumlar böyle kapsamlı bir kronolojinin yapılamamış olmasına bağlanabilir. Zira yaptığımız bu çalışmada ortaya koymak istediğimiz konu yani Hz. Peygamber'in Mekke dönemindeki teolojik ve toplumsal sorunlarla mücadele açısından eğitimi konusu, elimizde bulunan farklı Kur'an kronolojileri sebebiyle genel durum tespiti mesabesinde kalacak, tafsili konulara girme açısından bir takım sorunları beraberinde getirecektir. Şunu belirtmeliyiz ki buradaki sorun; Hz. Peygamber'in eğitiminin Mekke dönemi ile Medine döneminde nasıl bir süreç takip ettiği konusunda karşılaştığımız kronoloji sorunudur. Bu sebeple Mekki ayetler olarak zikredeceğimiz bazı ayetler, farklı kronolojik tertiple değişik kaynaklarda Medenî ayetler olarak, Medenî ayetler olarak zikrettiğimiz bazı ayetler de Mekkî ayetler olarak yer alabilir. Bu problemin temelinde yukarıda belirtmeye çalıştığımız durumun olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Hz. Peygamber'in eğitimdeki en önemli aşamalardan biri şüphesiz kendine verilen peygamberlik görev ve sıfatının Hz. Peygamber tarafından içselleştirilmesine yöneliktir. Zira Hz. Peygamber hiç beklemediği bir anda⁶⁴ Cebrail ile karşılaşır ve Alak Suresi'nin ilk ayetleri nazil

⁶⁴ el-Kasas 28/86.

olur.⁶⁵ Şüphesiz bu durum daha önce karşılaştığı bir durum değildir. Gördüğü şeyi ve duyduklarını anlamlandırmakta zorluk çeker. İçinde bulunduğu durumun şeytanî bir aldatmaca mı yoksa ilahi bir ilham mı olduğunu ayırt edemez.⁶⁶ Kendisinin mecnun (cine tutulmuş/cinlenmiş) yada kahin olduğu konusunda da korkuları vardır.⁶⁷ Daha sonra Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e benzer ithamlarda bulunmaları zaman zaman Hz. Peygamber'de aynı endişelerin tekraren ortaya çıkmasına sebep olacaktır.⁶⁸ Bu sebeple Mekki ayetlerin karakteristik özelliklerinden biri belirginleşecek ve Kur'an Hz. Peygamber'in peygamber olduğunu, onun bir mecnun ya da kâhin olmadığını ve müşriklerin iddialarının da gerçeği yansıtmadığını Hz. Peygamber'e defalarca telkin edecektir. Daha açık bir ifadeyle Hz. Peygamber'e, peygamber olduğunu Kur'an haber verecek ve mahiyetini de yine Kur'an öğretecektir. Kur'an'ın bazı pasajlarından hareketle söz konusu eğitimi şu alt başlıklarda inceleyebiliriz;

1. Peygamberlik Telkini: Kur'an'ın Hz. Peygamber'e peygamberliği konusunda telkinlerde bulunması tuhaf karşılanacak bir durum değildir. Hz. Peygamber'in verilen görevi yapabilmesi için "kendisinin mecnun, kâhin ya da deli olduğunu sanması" gibi bir takım şüphelerden⁶⁹ uzak olması gerekir. Nüzul tarihlerini kesin olarak tespit edemesek de Peygamberlik telkini ile ilgili ayetlerin⁷⁰ siyak ve sibakından hareketle farklı zaman dilimlerine yayıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'e bu telkinler bir müddet devam edecektir. Zira bazı siret kitapları bir müddet süren fetret döneminden⁷¹ bahseder. Bu dönemde Hz. Peygamber'in ümitsizliğe düştüğü, toplum baskısıyla mücadelede zorlandığı ifade edilmektedir. Zikredilen ayetlerin bu anlamda Hz. Peygamber'in eğitiminde önemli bir yer teşkil ettiğini söylememiz gerekir. Ayrıca bu ayetler incelendiğinde Allah'a (Rab), peygambere (kendisine), kita-

⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, c. 1, s. 269.

⁶⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009, s. 82.

⁶⁷ Taberî, *Târih-i Taberî*, c. 3, s. 68.

⁶⁸ el-Ahzab 33/48.

⁶⁹ Yûnus 10/94.

⁷⁰ İlgili ayetler için bkz. en-Nahl 16/64; el-Enbiyâ 21/107; el-Ahzab 33/45; Yâsin 36/2-4; el-Kalem 68/2; el-Müzzemmil 73/1-5; et-Tekvîr 81/23.

⁷¹ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, c. 1, s. 275.

ba (Kur'an) ve meleğe (Cebrail) inanmak gibi temel inanç maddelerini kapsadığını da görürüz.

2. İlahi Otorite: Hz. Peygamber'i görevinden alıkoymak isteyenler zaman zaman uzlaşma adı altında bir takım öneriler ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık Kur'an; Hz. Peygamber'in, iyi niyetten yoksun kişilerce yapılan sözde uzlaşma tekliflerine itibar etmeden ilahi mesajın muhteviyatına göre hareket etmesinin gerekliliğini vurgular. Allah'tan aldığı vahye uyması, kendinden bir şey katmaması (emanete riayet) ve bu konuda asla taviz vermemesi onun eğitiminde önemli bir yer tutar.⁷²

3. Tebliğ: Hz. Peygamber'in nübüvvet görevi esnasında aslında karşılaştığı temel problemlerden biri Peygamberlik müessesesinin mahiyetidir. Kur'an'ın nüzülü sürecinde Hz. Peygamber'in rol model oluşunun toplum açısından önemli bir yer teşkil ettiğini daha önce ifade etmiştik. Ancak böyle bir rol model Hz. Peygamber'in önünde yoktur. Peygamberlik onun için yenidir. Peygamberliğin muhteviyatını, görevinin ne olduğunu, sınırlarını, sorumluluklarını ve hedeflerini bilmemektedir. Bu anlamda Allah'dan aldığı mesajları insanlara iletme (tebliğ) konusunda Kur'anî bilgiye ve eğitime ihtiyacı vardır.⁷³

4. Fiilî Durum (Uyarma-Müjdeleme): İnsanların yeni bir dine ve Peygambere inanmaları için menfaat beklentileri olabilir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in elinde onlara sunacağı ilahi mesajdan başka bir şey yoktur. Mesajın Hz. Peygamber'e yüklediği görev; dünyada yapılan hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağı ve Allah'ın mutlaka yapılan iyiliklere ya da kötülöklere mukabelede bulunacağı konusunda insanları uyarmasıdır. Bu görev peygamberliğinin fiili yönünü ve bu fiili yönün zorluklarını ortaya koyar. Zira burada uyarıcı sadece Kur'an değil Allah'ın görevlendirdiği adeta onunla insanlar arasında bir köprü olan peygamberdir. Bu durumda Hz. Peygamber'in diğer peygamberler gibi hangi tepki ve bas-kılara maruz kalırsa kalsın toplumu uyarması (inzar) ve müjdelemesi

⁷² el-En'âm 6/106; Yûnus 10/108-09; ez-Zümer 39/65; el-Mü'min 40/66; el-Hâkka 69/44-47.

⁷³ İlgili ayetler için bkz. el-Bakara 2/151; el-Hicr 15/94; en-Nahl 16/64; el-Ahzâb 33/45-48; el-Cin 72/23.

(tebşir) gerekir. Mahiyetini peyderpey vahiyle öğrenecektir. Kur'an, Hz. Peygamber'i eğitirken onun bu görevine sıklıkla vurgu yapar.⁷⁴

5. Zorlamama: Hz. Peygamber kendisine verilen bu görevleri yerine getirirken insanların üzerinde baskı yapacak bir konumda hiçbir zaman olmamalıdır. Elbette ilahi mesajın insanlar tarafından kabul görmesini isteyecektir. Ancak inanmayanlar için onlara tebliğ etmekten başka yapacak bir şeyi yoktur. Bu anlamda kendisini üzmemeli ve zorlamamalıdır. Onların hemen inanacağını sanmamalı yalnızca Allah'dan aldığı mesajı iletmelidir.⁷⁵

6. İnsaniyet ve Acziyet: Şüphesiz Cebrail'in gelmesi ve vahiy getirmesi Hz. Peygamber'in beşerî yönünün ortadan kalkması anlamına gelmez. Hz. Peygamber bir elçidir. Aynı zamanda insandır. Cahiliye Araplarının kendi içlerinden birinin peygamber olduğunu ve o peygamberin kendileri gibi normal bir hayat sürdüğünü anlamakta zorluk çektiklerinden Hz. Peygamber'in insan olduğu ve onlar gibi hayat sürdüğü özellikle Mekke döneminde sık sık vurgulanmaktadır. Diğer taraftan Allah'ın bu vurguları Hz. Peygamber'e (*kul* - "de ki" emriyle) söyletmesi, onun da zaman zaman cahiliye Araplarının düşüncesine meyletmesini engellemek açısından önem arz etmektedir. O, ilahi mesajı insanlara iletmekle görevlidir. Meleği görmesi onda ilahî sıfatlar olduğu anlamına gelmez. Kur'an, bu öğretileriyle Hz. Peygamber'e cahiliye Araplarının beklentilerinin aksine, "kendisinin insan olduğunu, insanüstü güçlerinin olmadığını ve insanların acizyetini" öğretmektedir.⁷⁶

7. Mucize Talepleri: Tarih boyunca peygamber gönderilmiş toplumların, o peygamberlere inanmaları için mucize göstermeleri yönündeki talepleri hiç eksik olmamıştır. İnsanın tabiatı gereği bu talepler makul karşılanabilir. Olağanüstü durumları merak etme ve bu durumlar karşısındaki tavırlar günümüzde bile değişmemiştir. Ancak iki durumun teolojik anlamda yorumlanması gerekir. Birincisi; gösterilen mucizelere inananların durumu, ikincisi; inanmayanların durumudur. Kur'an bu

⁷⁴ İlgili ayetler için bkz. el-En'âm 6/19; Meryem 19/39, 97; el-Hac 22/49; el-Furkân 25/56; Sebe' 34/28; Sâd 38/65, 70 en-Necm 53/56; el-Müddessir 74/1-7; el-A'lâ 87/9.

⁷⁵ İlgili ayetler için bkz. Yûsuf 12/103; el-Kehf 18/6; eş-Şuarâ 26/3; el-Kasas 28/56; Kaf 50/45.

⁷⁶ İlgili ayetler için bkz. el-En'âm 6/14-16; el-A'raf 7/188; el-Kehf 18/110; el-Enbiyâ 21/34; Fussilet 41/6.

iki durumu örnekler vererek Hz. Peygamber'e öğretir. Mucizelere inananlar "bu apaçık bir kandırmacadır/büyüdür" diyecekler ve inanmayacaklardır. İnananlar içinse Kur'anî ifadeyle "iş işt en geç miş" olacaktır. Her iki hâlde de mucize gösterilmesi onlara bir fayda sağlamayacaktır. Gösterilen mucizelere inananların ve inananların durumunu anlatan ayetler⁷⁷ Kur'an'ın Hz. Peygamber'e, peygamber-mucize ilişkisini öğretmesi açısından önemlidir.

8. Teselliler: Hz. Peygamber'in, görevini yerine getirirken müşriklerin hilelerine hakaretlerine, yalanlarına ve iftiralarına maruz kaldığını biliyoruz. Öyleki bu itham ve davranışlar onun psikolojik yapısını etkileyecek, üzülmeye ve sıkıntıya düşmesine sebep olacaktır. Geçmiş peygamberler gönderildikleri toplumlardan gelen bu tür ithamlara karşı mukavemet göstermişlerdir. Hz. Peygamber de mukavemet göstermelidir. Çünkü Rabb'i destekçi olarak ona yetecektir. Kur'an, buradan hareketle Hz. Peygamber'e sabretmesi gerektiğini öğretir ve özellikle Mekke döneminde müşriklerden gelen her türlü itham ve hakaretlere karşı Hz. Peygamber'i teselli eder.⁷⁸

9. Uyarılmalar: Cahiliye Araplarının Hz. Peygamber'in insanüstü özelliklere sahip olması gerektiği yönündeki beklentilerini yukarıda zikretmiştik. Onlara göre bir peygamber, bir melek gibi olmalı ya da değişik konularda mucizeler göstermelidir. Peygamberlik iddiasında bulunan bir kişi kendileri gibi normal bir hayat yaşamamalıdır. Hâlbuki karşılarındaki peygamber kendileri gibi bir insandır. Yer, içer, ihtiyaçları, üzüntüleri, sıkıntıları, meyilleri ve zaman zaman acizyetleri olur. Ve elbette insanî özelliğinden dolayı bir takım hataları da yapabilir. Bu hataları telafi etmesinde Kur'an, ona rehber olacak, yaptığı hatalar için onu uyaracak ve nasıl bir tutum sergilemesi gerektiğini Hz. Peygamber'e öğretecektir.⁷⁹

⁷⁷ Gösterilen mucizelere inananların durumunu anlatan ayetler için bkz. el-En'am 6/7-8, 124; Hüd 11/12; el-Hicr 15/6-8; el-İsrâ' 17/90-96; Tâhâ 20/133-35; el-Enbiyâ 21/5; el-Furkân 25/7-10, 21; el-Ankebût 29/50; el-Müddessir 74/52-53; Gösterilen mucizelere inananların durumunu anlatan ayetler için bkz. el-En'am 6/7, 110, 111; el-Hicr 15/14-15.

⁷⁸ İlgili ayetler için bkz. en-Neml 27/70; Yâsin 36/76; Sâd 38/17; el-Kalem 68/48; el-Müzemmil 73/10-11; ed-Duhâ 93/1-5; el-İnşirah 94/1-4; el-Kevser 108/1, 3.

⁷⁹ İlgili ayetler için bkz. Yûnus 10/94; Hüd 11/12; el-Kehf 18/28; el-İsrâ' 17/73-75, 86; el-Kasas 28/86-88; el-Ahzâb 33/1-3; ez-Zümer 39/65; Abese 80/1-12.

Görüldüğü gibi bu dönem, Hz. Peygamber'in içinde yaşamış olduğu toplumdan gelen pek çok ithamlara karşı mücadele ve mukavemet ettiği dönemidir. Zira Hz. Peygamber gibi Mekke toplumu da alışmadığı yeni bir durumla karşı karşıyadır. İlk karşılarına çıkan problemlerin itikadi konuları kapsamı şaşkırtıcı değildir. Diğer taraftan Mekke dönemini Medine döneminden ayıran en büyük özelliklerden biri farklı toplum yapılarına sahip olmalarıdır. Bu nedenle Mekki ayetlerin toplumun yapısına paralel olarak iman konuları üzerinde durması onların soru ve sorunlarına cevap vermesi açısından önem arz eder. Bu ayetler; Allah'ın varlığını, birliğini ve noksansız oluşunu vurgular.⁸⁰ Hz. Peygamber başta olmak üzere peygamberlere, meleklerle, kitaplara, ahiret gününe, dirilmeye, hesap ve cezanın olacağına inanmaya davet eder.⁸¹ Cennet ve cehennem tasvirleri yapar.⁸² Önceki peygamberlere ve kıssalarına yer verir.⁸³ Bu anlamda müşriklerin sahip olduğu tavır ve tasavvurların yanlışlığını ortaya koyar. Onların durumlarının geleneklerini yansıttığını vurgular.⁸⁴ Zira iman kör ve akıldışı bir teslimiyet ve taklit anlamına gelmemelidir.⁸⁵ Ahlaki mezihetlere dikkat çekip sabırlı, yumuşak ve güler yüzlü, temiz kalpli olmayı ve bunun gibi ahlaki mezihetleri öğütler.⁸⁶

Hz. Muhammed'in Siyasi, Tarihsel ve Çok Kültürlülük Açısından Medenî Ayetlerle Eğitimi

Hicretten önce Medine'de Kurayza, Kaynukâ' ve Nadir kabilelerinden oluşan Yahudiler, Güney Arabistan kökenli Evs ve Hazrec kabileleri, Kudâa kabilelerinin ve hatta Amâlika'nın bakiyyelerinden oluşan kabileler ve bunların yanında sayıları az da olsa, daha ziyade köle olan, başka etnik kökenli, mesela İranlılar bulunuyordu.⁸⁷ Siyâsî hayat ve sosyal yapı itibarıyla Medine, kabilecilik sınırlarının ötesine geçememişti.

⁸⁰ en-Nahl 16/22, 51; el-İsrâ' 17/42, 111; el-Kehf 18/110; Tâhâ 20/98; el-Enbiyâ 21/22, 108; el-Mü'minûn 23/88; es-Sâffât 37/1-5, 180; Sâd 38/65; el-Mü'min 40/62, 65; ez-Zuhruf 43/45, 81, 84; ed-Duhân 44/8; ez-Zâriyât 51/50, 51; el-Müzzemmil 73/9; el-İhlâs 112/1-4. el-Furkân 25/20, 31, 51; el-Kasas 28/1-2; Yâsin 36/30; ez-Zuhruf 43/33-35; en-Necm 53/42; el-Vâkıa 56/77-80; el-Kıyâme 75/1; el-Mürselât 77/1-7; el-Burûc 85/21-22; el-A'lâ 87/6, 16.

⁸² eş-Şuarâ 26/10-40; el-Müddessir 74/26-37.

⁸³ Hüd 11/50-53; eş-Şuarâ 26/109, 127, 145, 164, 180; el-Ankebût 29/14-39.

⁸⁴ ez-Zuhruf 43/24.

⁸⁵ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 18.

⁸⁶ El-İsrâ 17/24, 37; el-Furkân 25/42, 63; el-Müzzemmil 73/10.

⁸⁷ Sarıçam, *Hz. Huhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 164-165.

Hatta bir şehir-devlet yapısından bile söz edilmesi mümkün değildi. Gerek Araplar gerekse Yahudiler arasında olsun, her kabile bağımsız bir hukuksal birlik oluşturmakta ve kendi kabilesinden başka hiçbir siyasi otorite tanımamaktaydı.⁸⁸ Hicretten sonra Adiy b. Neccâr oğulları yurduna yerleşen Hz. Peygamber burayı siyasal, sosyal, kültürel ve medenî bir merkez hâline getirmiştir.⁸⁹ Medine'de iş başında herhangi bir kral olmadığı, yani bu makam henüz boş olduğu için, Hz. Muhammed burada hiçbir engelle karşılaşmadan en yüksek siyasi başkan olarak tanınmıştır.⁹⁰ Medine'de Müslümanlardan başka Yahudiler ve Hıristiyanlar da bulunuyordu. Bunun yanında, Arap kabileleri arasında putperestlik revaçta idi. Menât adlı puta tapıyorlardı. Medinelilerin asıl putları bu idi. Ona kurbanlar kesiyor, hediyeler sunuyorlardı. Medine nüfus bakımından kalabalık bir şehirdi. O zamanki nüfusunun 10 bin civarında olduğu tahmin edilmiştir. Buradaki Müslümanlar, daha ziyade Evs ve Hazreç kabilelerinin mensuplarıydı. Evs ve Hazreç adındaki iki kardeşten üreyip çoğalan bu iki kabile arasında ihtilaflar, kavgalar ve savaşlar birbirini kovalamıştır. Kanlı muharebelerde her iki taraftan pek çok kişi hayatını kaybetmiş veya malûl kalmışlardır.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile birlikte daha ziyade siyasi alanda örgütlenmeler başlamış ve Medine'de bulunan farklı dinler ve kültürlerle ilişkiler belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplumsal birliğin sağlanması Kur'an'ın kitap ehli olanlar, müşrikler, münafıklar ve mürtetler olarak nitelendiği gruplarla Hz. Peygamber'in ilişkisi, Kur'an tarafından çerçevesi çizilen bir mahiyet arz etmektedir. Şimdi hem siyasi hem de kültürel farklılıkları Kur'an'ın nasıl gördüğü ve Hz. Peygamber'e nasıl bir yol takip etmesi gerektiğini öğütlediği ve böylece onu eğittiği hususunu şu başlıklarda sıralayabiliriz;

1. Kardeşlik: Kur'an hicret edenlerin (muhacir) ve onlara yardım edenlerin (ensar) durumlarını tasvir eder. Hz. Peygamber'e onların nasıl davranması gerektiğini öğretir. Böylece muhacir ve ensar arasında bir kardeşlik ve köprü kurulabilir. Sosyal düzeni sağlamanın en temel unsuru olan dostluk ve kardeşliğe vurgu yapar. Allah'ın onlara rahmet

⁸⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 164.

⁸⁹ Sarıçam, *Hz. Huhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 164-165.

⁹⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 164.

edeceğini ve cennete gireceklerini müjdeler. Kargaşa, fitne ve bozgun çıkmaması için her iki grubun birbirini koruyup gözetlemesi gerektiğini ifade eder. Böylece Hz. Peygamber'e insanın özünde olan sevgi, saygı, hoşgörü gibi en temel ahlaki özellikleri, barış, dostluk, kardeşlik ve yardımlaşma gibi vazgeçilmez toplumsal özellikleri öğretir.⁹¹

2. Müslüman ahlakı: Medine dönemi, yeni bir düzenin bütün unsurlarıyla ortaya konulduğu bir dönemdir. Şüphesiz, İslamiyeti kabul etmiş olanların pek çoğu, Kur'an'ın kendilerine önereceği ahlaki meziyetleri bilmiyorlardı. Bu dönem Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın emirlerinin içselleştirilme aşamalarını gösterme açısından önemlidir. Zira onlar; İslamiyeti kabul etmesine rağmen kültürlerinin etkisiyle daha önceki tutum ve davranışlarını devam ettirdiklerinden dolayı Hz. Peygamber'i zaman zaman incitiyorlardı.⁹² Onların alınmaması için Hz. Peygamber'in bazı şeyleri doğrudan söylememesi onların bu kötü tavırlarının devam etmesine sebep oluyordu. Bu anlamda Kur'an'ın müdahalesi ve Hz. Peygamber'e bu konularda yön vermesi önemlidir.⁹³

Hz. Peygamber böyle bir toplumsal değişimin başında bulunmaktadır. Bunun için şüphesiz Kur'an'ın kavuzluğuna ihtiyacı vardır. Bu yüzden söz konusu ayetlerin Allah'ın ve Hz. Peygamber'in çağırısına icabet etme, iman ve ahlak tesis etme, birlik ve beraberliğe vurgu yapma gibi ümmet fikrine götüren durumları konu alması gayet doğaldır.⁹⁴

3. Ehl-i Kitap: Hz. Peygamber'in ehl-i kitapla ilişkileri, inanmayanlara ya da putperestlere nazaran farklılık arz eder. Zira ehl-i kitap şöyle ya da böyle belli bir dini ve ahlaki disiplinin içerisinde bulunan kişileri ifade eder. Onların sahip olduğu kaynak, Kur'an tarafından tasdik edilen inanç sistemini kapsar. Bu bakımdan diğerlerinden ayrılır. Öz itibarıyla aynı olmasına rağmen bir takım tağyir ve tebdile uğramasından dolayı mutlak kaynak olma vasfını yitirmiştir. Hz. Peygamber'in onlarla yaptığı bu mücadele, aslında Kur'an için yapılan mücadeleyi

⁹¹ İlgili ayetler için bkz. el-Bakara 2/218; el-Ankebût 29/9; et-Tevbe 9/100; el-Enfâl 8/72-75.

⁹² el-Ahzâb 33/53.

⁹³ İlgili ayetler için bkz. el-Ahzâb 33/53. et-Tevbe 9/128. el-Ahzâb 33/69. el-Hucurât 49/7-8. el-Ahzâb 33/6. el-Ahzâb 33/56.

⁹⁴ İlgili ayetler için bkz. el-Bakara 2/104, 143; Âl-i İmran 3/100, 110; el-Enfâl 8/26, 63; et-Tevbe 9/71, 90, 102-105, 107, 122; 1101-3; ed-Duhân 44/14-18; el-Fetih 48/29; el-Hadîd 57/10-11; el-Mücâdele 58/22; et-Talâk 65/10-11.

sembolize eder. Şüphesiz bu Kur'an, Hz. Peygamber'i yapmış olduğu bu kutsal mücadelesinde yalnız bırakmaz. Onların tutumlarını ve Hz. Peygamber'in yapması gerekenleri ona öğretir.⁹⁵

4. Münafık, müşrik ve murtetler: Medine toplumunda şüphesiz münafıklar, müşrikler, murtetler⁹⁶ vardı. Onlarla yapılan mücadele de en az Mekkelilerle yapılan savaşlar⁹⁷ kadar önemlidir. Bu grupla yapılan mücadele Kur'an'da oldukça geniş bir yer tutar.⁹⁸

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in Medine dönemi muhteviyat itibarıyla Mekke dönemine benzemese de mücadele etme açısından her iki dönemin de kendine özgü zorlukları vardır. Her iki dönemin getirdiği problemlere çözüm bulması ve İslam gibi bir dinin topluma ve oradan bütün dünyaya yayılması Kur'an'ın eşliğinde, rehberliğinde ve eğitimi altında mümkün olabilmiştir. Zira Allah, insanları başıboş bırakmamış, onlara hidayet rehberi olarak Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i göndermiştir.

Sonuç

Eğitim, insan hayatının en vazgeçilmez unsurlarındandır. İnsanın şekil aldığı bu süreç yine insanların bireysel ve toplumsal hayatlarındaki zihni değişimini ve gelişimini ifade eder. Ancak insanlar için model olan Hz. Peygamber'de ilahi vahyin getirdiği sorumluluklar sebebiyle bu sürecin normalin biraz dışında seyrettiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda Hz. Peygamberin eğitimi, hem eğiticisi hem de muhteviyatı açısından diğer insanların eğitiminden ayrılır. Zira O, 23 seneye yayılan bu eğitime sürecinde aynı zamanda eğitici zorundadır.

Hz. Peygamber'in, özellikle kendi toplumuna sosyal alanda örnek bir insan olabilmesi, diğer insanlara dini problemlerin çözümünde rehber olabilmesi ve ilahi vahyin ışığında yeni bir toplum inşa edebilmesi için zihin yapısının, inanç sisteminin, sahip olduğu bilginin, bu bilgiye ulaşma yollarının anlaşılabilir derecede sade ve uygulanabilir şekilde

⁹⁵ İlgili ayetler için bkz. el-Bakara 2/120, 135, 142, 221; Âl-i İmran 3/98-99, 184; el-Mâide 5/41, 68, 77; el-En'âm 6/20.

⁹⁶ el-Bakara 2/217; Âl-i İmran 3/86; en-Nisâ 4/115, 137; el-Mâide 5/54; en-Nahl 16/106.

⁹⁷ el-Bakara 2/190-194, 217, 218; Âl-i İmran 3/13, 121, 123, 140-41, 151, 165, 171; el-Enfâl 8/5-18, 36, 41-54, 67-71; el-Hac 22/39; el-Ahzâb 33/9; Sâd 38/11.

⁹⁸ el-Bakara 2/8-20.

makul olması gerekir. Allah tarafından insanlara rol-model olarak gönderilmiş peygamberin böyle bir zihni duruluğa belirli bir süreç içinde sahip olduğunu görmekteyiz. Zira insani bir özellik olan şüphe, sorgulama ve bilmeme (idrak) Hz. Peygamber için arızı bir durum değildir. Şura 51. ayette geçen “kitabın ve imanın ne olduğunu bilmeme” ifadesini bu çerçevede değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Etrafında olup bitenleri sorgulama, araştırma, anlama, kavrama ve yorumlama diğer insanların fitratında olduğu gibi onun fitratında da var olan bir özelliktir. Hz. Peygamber’in bu özelliğinin yanında onun muhtemel yanlışlarını düzeltecek, şüphe ve kaygılarını giderecek, görevinin ne olduğunu öğretecek, bu görevini yerine getirirken yeri geldiğinde uyarıp yeri geldiğinde teselli edecek ve ona yol gösterip onu eğitecek Kur’an’ın olması onun eğitimini diğer insanların eğitiminden ayıran en büyük özelliği olmuştur.

Bugün kutsal ve ilahi bir kaynak olduğu konusunda tarihsel dokümanların en fazla şahitlik yaptığı Kur’an, Hz. Muhammed’in ilahi vahiy tarafından nasıl eğitildiğinin ve bu eğitimde nelerin belirleyici olduğunun bilgisini içeren bir kitap olarak karşımızda durmaktadır. O hâlde Hz. Peygamber’in Kur’an tarafından eğitimi, modellenebilir olmasının yanında şüphe ve tereddüt gibi insan doğasına özgü durumların bu eğitimle giderilebileceğinin ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak; Kur’an, teolojik sorunların çözümünde eğitilenin tekâmüle ulaşma sürecine eşlik etmektedir, diyebiliriz.

Hz. Peygamber’in *kelam problemi* olarak ifade ettiğimiz bazı soruları bir sükût hâlinde geçiştirmesi ve vahyin bu konudaki cevabını beklemesi bu çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız ilahî eğitim sürecinin bir göstergesidir. Kur’an’ın bilgi akışının 23 seneye yayıldığını düşünürsek Hz. Peygamber’in; Allah’ın yaratması, bilgisi, sıfatları, kıyamet, ruh, vahiy ve peygamberlik gibi teolojik konuların inceliklerini keşfedebilmesinin uzun yıllar aldığını söyleyebiliriz. Zira karşısında iki kapak arasında bulunan bir Kur’an’ın hiçbir zaman olmadığını, vefatıyla beraber vahyin tamamlandığını gözden uzak tutmamamız gerekir.

Mesajın Hz. Peygamber’e yüklediği görev; dünyada yapılan hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağı ve Allah’ın mutlaka yapılan iyiliklere ya da

kötülüklerle mukabelede bulunacağı konusunda insanları uyarmasıdır. Bu görev peygamberliğinin fiili yönünü ve bu fiili yönün zorluklarını ortaya koyar. Zira burada uyarıcı sadece Kur'an değil Allah'ın görevlendirdiği ve Onunla insanlar arasında adeta bir köprü olan peygamberdir. Bu durumda Hz. Peygamber'in diğer peygamberler gibi hangi tepki ve baskılara maruz kalırsa kalsın toplumu uyarması (inzar) ve müjdelemesi (tebşir) gerekir. Bu görevleri yerine getirirken insanların üzerinde baskı yapacak bir konumda hiçbir zaman olmamalıdır. İnanmayanlar için onlara tebliğ etmekten başka yapacağı bir şeyi yoktur. Bu anlamda kendisini üzmemeli ve zorlamamalıdır. Mahiyetini peyderpey vahiyle öğrenecektir.

Zikrettiğimiz konularda Kur'an'ın Hz. Peygamber'i eğitmesi hususunda önemli veriler elde ediyoruz. Ancak şunu ifade etmeliyiz ki eğitimi yapan Kur'an'dır. Hz. Peygamber'in bu eğitim esnasında pek çok sıkıntıları, üzüntüleri, korkuları ve ümitsizlikleri olmuştur. Zira bir taraftan peygamberlik görevini ifa ederken diğer taraftan da yaşadığı toplumun sorunlarıyla mücadele etmek durumundadır.

Kaynakça

Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kurâni'l-Kerîm*, Beyrut: Dar-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Ts.

Açıkel, Yusuf, "Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir" Hadis mi, Kelam-ı Kibar mı?, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, 1998.

Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara: Seba Yayınları, 1997.

Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara: Birleşik Kitabevi, 1992.

Armstrong, Karen, *İslam Peygamberinin Biyografisi Hz. Muhammed*, çev. Selim Yeniçeri, İstanbul: Koridor Yayınları, 2005.

Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci (Seyr-i Tahavvül-i Kur'an)*, çev. Yasin Demirkıran – Muhammed Feyzullah, Ankara: Fecr Yayınları, 1998.

Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayınları, 1988.

Düzgün, Şaban Ali, *Din Birey ve Toplum*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

Düzgün, Şaban Ali v.dğr., *Sistemantik Kelam*, Ed. Ahmet Akbulut, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2006.

Ece, Hüseyin Kerim, *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn Müretteben ala Hurûfi'l-Mu'cem*, haz. Abdülhamid Hendâvî, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Hacımuftüoğlu, Halil, "Kur'an'da ve Hadislerde 'Rabb' Sıfatının ve 'Rukû' ile 'Secde' Fiillerinin Tahsisi", *Bilimname*, Sayı: 24, 2013.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, haz. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdümelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, haz: Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1990.

el-İsfehânî, Râgıp, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, haz. Safvan Adnan Davudî, Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2009.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'lâ, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, çev. Osman Cilacı - İ. Kaya, İstanbul: 1987.

Özsoy, Ömer - Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an, Sistemantik Kur'an Fihristi*, Ankara: Fecr Yayınları, 2004.

er-Râzî, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir - Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005.

Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2003.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîh-i Taberî*, tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır: Dâru'l-Maârif, 1969.

Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşât-u Istilahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Lübnan: Mektebet-ü Lübnân, 1996.

Ûnver, Mustafa, *Tefsir Usulünde Mekki-Medenî İlmi*, doktora tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İsmail Karaçam vd., İstanbul: Azim Yayınları, 1992.

Zebîdî, Murtezâ el-Huseyn, *Tacu'l Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, haz. Abdussettar Ahmed Ferec, Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965.